

Compromitterende koloniale behuizing?

Citation for published version (APA):

Drieënhuizen, C. A., & Eickhoff, M. (2020). Compromitterende koloniale behuizing? Het NIOD en Herengracht 380. In J. Kemperman, H. Piersma, & M. Bakker (Eds.), *Oorlog in onderzoek: 75 jaar NIOD* (1 ed., pp. 59-64). Uitgeverij Boom, Amsterdam.

Document status and date:

Published: 20/04/2020

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

<https://www.ou.nl/taverne-agreement>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 02 Apr. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

Compromitterende koloniale behuizing?

Het NIOD en Herengracht 380

Caroline Drieënhuizen en Martijn Eickhoff

Wie anno 2020 een voet over de drempel van het NIOD-gebouw aan de Herengracht 380 zet, en de architectonische pracht en praal op zich in laat werken, zal niet direct de relatie leggen met een van de gruwelijkste episodes uit de Nederlandse koloniale geschiedenis, die zich afspeelde in Deli op Sumatra. Toch is dat verband er. Degene die in 1888 opdracht gaf tot de bouw van het pand, Jacob Nienhuys (1836-1928), vergaarde er namelijk zijn fortuin met de in 1869 (mede) door hem opgerichte Deli-Maatschappij. Deli was een sultanaat in Noord-Sumatra waar tabaksplanters dankzij speciale koloniale wetgeving, de zogeheten 'poenale sanctie' van 1880, in staat waren eigen rechter te spelen over in China en Java geworven contractarbeiders ('koelies'). Het maakte deze arbeiders in praktijk tot lijfeigenen in een samenleving gekenmerkt door virulent racisme en geweld. 'Aan het Deli-dekblad kleefde bloed,' concludeerde Cees Fasseur in 1988 in een recensie van Jan Bremans studie Koelies, planters en koloniale politiek, waarin het arbeidsregime op de grootlandbouwondernemingen aan Sumatra's oostkust werd beschreven.

Het NIOD betrok het voormalige woonhuis van Nienhuys in 1997. In de volgende ruim twintig jaar is binnen het NIOD de koloniale dimensie van de behuizing mondjesmaat, maar uiteindelijk steeds vaker en ook in toenemend kritische bewoordingen benoemd. Bijvoorbeeld in februari 2019, toen naar aanleiding van een rondetafelgesprek tussen onderzoekers van het project ‘Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950’ en ondertekenaars van een open brief met bezwaren tegen dit project, er in *The Jakarta Post* het kritische artikel “‘Decolonisation’ and white supremacy in disguise’ van Fia Hamid-Walker verscheen. Sprekend van voorouders wier bezit was onteigend en die tot slaaf werden gemaakt, verkracht en vermoord, noemde zij het NIOD-gebouw ‘a silent witness of the colonialism the country once committed.’

In het gebouw herinnert tegenwoordig fysiek niets aan de Sumatraanse werkzaamheden van opdrachtgever Jacob Nienhuys, of het moet de geheel naar de mode van toen in oriëntaalse stijl opgetrokken badkamer zijn, waarin elementen uit Alhambra gekopieerd zijn en de islamitische tekst ‘de enige overwinning komt van God’ als decoratie is verwerkt. Op de informatiebanner ‘Huis van Nienhuys’ die nu in de ontvangsthall van het NIOD staat, wordt de eerste bewoner omschreven als ‘steenrijke tabaksplanter’ en gememoreerd dat zijn toenmalige deftige burens hem beschouwden als een parvenu. Verder wordt er toelichting gegeven op de gebruikte bouwstijlen en de restauratiekeuzes in de jaren 1996-1997. Het met fraaie foto’s geïllustreerde boekje *Herengracht 380. Nieuwe huisvesting voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* uit 1997 bevat meer biografische informatie over Nienhuys. Hier wordt hij neergezet als ‘een pionier, die als eerste de tabakscultuur aan de Oostkust van Sumatra heeft ontwikkeld.’ Ook wordt er vermeld dat hij Sumatra in 1869 vanwege ziekte verliet, een omschrijving die wellicht andere redenen verhult.

Dit verzwijgen van de mensonterende omstandigheden waaronder de duizenden Chinese en Javaanse contractarbeiders het werk op de Sumatraanse plantages verrichtten, is op zijn minst

opmerkelijk. Zelfs in de koloniale tijd waren deze omstandigheden algemeen bekend, maar toen werden ze doorgaans nog als noodzakelijk en zelfs effectief beschouwd. In het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* in 1938, in een bespiegeling over de ‘veiligheid’ in Deli, werd bijvoorbeeld vermeld dat Nienhuys ooit eens ‘een waar Salomo’s oordeel’ had uitgesproken over twee van zijn – naamloze – contractarbeiders: hij achtte beiden schuldig en liet ze dan ook elkaar stokslagen geven. ‘Waarop de heeren ten zeerste voldaan “over het genadig recht” hun woonsteden opzochten.’ De eigen rechtspraak in Deli, zo verzekerde de krant haar lezers, deed rechters anno 1938 weliswaar de haren te berge rijzen, maar was ‘veelal zeer doeltreffend.’ Toch was er al in 1902 een aanklacht verschenen tegen het schrikbewind van de Sumatraanse planters in de brochure *De Millioenen uit Deli* van de Medanse advocaat J. van den Brand. De publicatie leidde zelfs tot een officieel onderzoek van de officier van justitie J.T.L. Rhemrev, wiens ontstellende rapport over de toestanden helaas meteen door de overheid in de doofpot werd gestopt.

Verhullende passages

In het jaar dat het NIOD Nienhuys’ ‘werkelijk schoone heerenhuizinge’, zoals het *Bataviaasch Nieuwsblad* op 12 november 1890 schreef, in gebruik nam, ontving de toenmalige directeur Hans Blom een brief van de heer Joost van Bodegom, met een oproep het zwijgen te doorbreken. Van Bodegom stoorde zich aan de verhullende passages over Nienhuys in het boekje *Herengracht 380. Nieuwe huisvesting voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*. Onder verwijzing naar de publicatie van Breman wees hij erop dat Nienhuys de Oostkust van Sumatra halsoverkop had moeten verlaten om een aanklacht wegens het doodgeselen van zeven koelies te ontlopen. Blom zegde toe een en ander recht te zetten. In het jaarverslag over 1997 werd de oorzaak van Nienhuys’ vertrek gerectificeerd, dus niet vanwege ziekte, maar om bovengenoemde aanklacht te ontlopen.

Nadien bleef het bijna twee decennia stil rond Nienhuys op het NIOD. Wel wordt tijdens rondleidingen aan hem en zijn reputatie gerefereerd en op 1 december 2015 hield Joost van Bodegom een interne lunchlezing over hem, waarbij ook Breman aanwezig was. Vervolgens publiceerde directeur Frank van Vree in 2019 het webartikel ‘Als de muren konden spreken. De onwaarschijnlijke geschiedenis van Herengracht 380–382,’ waarin onder meer het moorddadige plantagesysteem aan bod kwam en ook de vraag werd gesteld wat nu precies bekend is over het doodgeselen van de zeven naamloze contractarbeiders. Van Vree concludeerde dat het verhaal decennialang – vooral in de pers – rondzong en niet door archiefstukken kon worden onderbouwd.

Archiefstukken zijn er inderdaad vooralsnog niet te vinden, niet in Indonesië en niet in Nederland, en de informatie uit de kranten is uiterst onbetrouwbaar. De opgevoerde bronnen zijn anoniem en vrij rancuneus jegens Nienhuys, de jaartallen waarin het onderzoek naar Nienhuys had plaatsgevonden variëren in verschillende kranten, en Nienhuys is wel degelijk nadien nog enkele malen teruggekeerd naar de kolonie. De wreedheid waarmee de Deli-planters hun arbeiders bejegenden en daarmee een angstcultuur creëerden die zijn weerga in koloniaal Indonesië niet kende, was onlosmakelijk verbonden met het koloniaal en raciaal denken van die tijd. Er waren weinig critici. In die zin was zulk gedrag een norm die gedragen werd door het merendeel van de koloniale samenleving. Als de koloniale autoriteiten besloten op te treden, moest er wel sprake zijn van zeer grensoverschrijdend gedrag. De geruchten over de vlucht van Nienhuys, en de vele reacties daarop, zijn een indicatie dat hij zich daaraan wel te buiten ging.

Volhardend verleden

De geruchten over Nienhuys deden zijn reputatie uiteindelijk weinig schade, wat de dubbele moraal van Deli's rechtssysteem aantoonde: slachtoffers kregen geen bescherming en daders gingen vrijuit. Nienhuys zou later in diezelfde kranten voorgesteld

worden als ‘de Pionier van Deli’, de avontuurlijke, optimistische ondernemer die vanuit niets, en ondanks gevaren en ‘grootte moeilijkheden’, een handelsimperium opbouwde. Een man die ‘wetenschap, historie en beschaving’ naar de woestijn van Deli bracht. Dit beeld van Nienhuys bleef, getuige het eerder genoemde boekje *Herengracht 380* uit 1997, lang voortbestaan.

Noch in de koloniale noch in de postkoloniale tijd paste de gruwelijke geschiedenis van eigenrichting, excessief geweld en racisme door de koloniale samenleving in Sumatra goed in het Nederlands koloniale zelfbeeld van ondernemingsdrang en moreel leiderschap. Maar ondanks de voortlevende eenzijdige verheerlijking van Nienhuys werden de koloniale praktijken van de Delische plantagesamenleving, om Berber Bevernage van de Universiteit Gent te citeren, een ‘persisting past’ (een ‘volhardend verleden’). De slachtoffers van het arbeidsregime mogen geen naam hebben en nauwelijks in koloniale archieven voorkomen, hun ervaringen blijven in Nederland naar de oppervlakte komen, juist door de materiële sporen die de excessieve, met Sumatraanse tabak gemaakte winsten in Nederland hebben nagelaten. En daarbij gaat het niet alleen om het NIOD-pand, maar ook om Nienhuys’ villa’s in Baarn en Bloemendaal, het gigantische huis Duin en Kruidberg van zijn opvolger bij de Deli-Maatschappij Jacob Th. Cremer (1847-1923) in Santpoort en het kantoorgebouw van de Deli-Maatschappij op de Amsterdamse Herengracht 286-290.

Tegen deze achtergrond was de presentatie op 11 juni 2019 op het NIOD van de door Dienke Hondius, Nancy Jouwe, Dineke Stam en Jennifer Tosch samengestelde *Gids Slavernijverleden Nederland* een doorbraak. Frank van Vree gaf bij die gelegenheid een lezing over Nienhuys en constateerde dat ‘het NIOD-gebouw is betaald met de slavenarbeid van de koelies van de Deli-Maatschappij.’ Ook kondigde hij aan dat er op korte termijn een banner met een nieuwe tekst in de hal geplaatst zal worden. De steeds weer naar boven komende herinnering aan het gruwelijke

verleden van Nienhuys en de Deli-Maatschappij dwingt het NIOD aldus tot een serieuze en ook noodzakelijke reflectie op de plaats van koloniaal geweld en onrecht in oorlogs-, Holocaust- en genocidestudies.

Verder lezen:

Frank van Vree, 'Als de muren konden spreken. De onwaarschijnlijke geschiedenis van Herengracht 380-382,' *www.niod.nl*, 14 juni 2019.

'Gesprek met ondertekenaars open brief,' *www.ind45-50.org*, 5 februari 2019.

Patrick Spijkerman (red.), *Herengracht 380. Nieuwe huisvesting voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (Den Haag 1997).